

**FEATURES OF STUDENT YOUTH'S ACHIEVING IN
CATEGORIES OF SPACE AND TIME AS VALUES OF BEING**

**ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ СТУДЕНТСЬКОЮ
МОЛОДІЮ КАТЕГОРІЙ ПРОСТОРУ Й ЧАСУ
ЯК ЦІННОСТЕЙ БУТТЯ**

Natalia Golota¹

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-15-0-6>

Abstract. The life of both individuals and society cannot be separated in general from the space-time component, which is the ontological basis for the existence of any object. Modern Ukrainian society is characterized as a period of transformation processes, which is conditioned by the search for its own path of development and change of values. Dynamics of daily life, changing behaviors and social interactions, providing intensive access to new knowledge, information saturation lead to a change in the person's perception of space and time. The most active social group of society is the youth, which is characterized by the desire for change and its energy, mobility contributes to its development and transformation. Thus, the study of the outlook of a young person, his or her life orientations and the factors that influence his / her formation is an urgent problem. However, a separate category is young people who have chosen the profession of teacher, because they will embed their own formed values in the growing generations, and thus pave the future of society. The modern educator is called not only to impart certain knowledge to children, to form skills in various activities, but also to introduce the child into the socio-cultural space, to attract to the values of culture, to help to know the environment, to understand the realities of being. It is known that it is in the period of preschool childhood that children begin to develop a picture of the world, and outlook. The values guided by the future teacher in the process of vocational training, related to his / her outlook, his / her personal priorities and reflect the recognition of mastering

¹ Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology,
Borys Hrinchenko Kyiv University, Ukraine

deep ideas about time and space as values of vital necessity and importance of timely formation of them in preschool children. *The purpose of the article.* The main purpose of the article is to highlight the peculiarities of the perception of contemporary categories of space and time by the student youth as values of being. Considering the exceptional importance of space and time for human life, the article analyzes data on the peculiarities of students' perception of different aspects of the categories «space» and «time»: how everyday reality affects students and how students influence it, how young people generally interpret space and while the values of one's being and their ability to embed those values in shaping a growing personality. It has been found that youth increasingly place space and time as meaningful to them, to those who are directly valuable to life and activity. *The study concluded* that an analysis of students' categories of space and time shows that young people perceive them as values of their being, oriented towards the future, as a space of personal and professional development, at the same time value life «here and now», their time and the time of others people, trying to adapt to the conditions of a rapidly changing society, respect the values of the past. However, the peculiarities of the perception of space and time as values of being a student depend on other life orientations: the pursuit of personal happiness, the desire to build a comfortable life, to pursue a profession and so on.

1. Вступ

Життя як окремої людини, так і суспільства загалом неможливо розглядати від просторово-часової компоненти, яка є онтологічним підґрунтям існування будь-якого об'єкта. Сучасне українське суспільство характеризується трансформаційними процесами, що зумовлені пошуком власного шляху розвитку та оновленням ціннісної парадигми. Динамічність повсякденного життя, зміна способів поведінки та соціальних взаємодій, забезпечення інтенсивного доступу до нових знань, інформаційна насиченість призводять до зміни уявлення людини про простір та час.

В контексті сприймання сучасною людиною просторових відношень, з одного боку, спостерігається звуження її персонального простору, особливо у великому місті, а з іншого – він наче розширюється: сучасні засоби комунікації дозволяють спілкуватись і працювати на

відстані і «віддалений» або «дуже далекий» простір стає «ближчим». Щодо часу – людина, яка працює та (або) навчається, зазначає, що його не вистачає: двадцять чотири години на добу замало, щоб виконати всі заплановані справи. Загалом дослідники відмічають, що сьогоденні умови буття характеризуються прискоренням і ущільненням соціального часу, під яким розуміють міру змінності суспільних процесів, історичних змін у житті людини. Науково-технічний прогрес, інтенсифікація зв'язків та взаємодій в сучасному суспільстві спричинили ставлення до часу як однієї з найвищих цінностей людини, а простір її соціального буття надзвичайно розширився. Такі умови життя призводять не тільки до того, що людина вчиться цінувати час з перших років життя, діяти відповідно до нього, заново усвідомлюючи своє місце та роль у навколишньому світі, але й освоює нові простори життєдіяльності. Людина стає більш мобільною, характеризується високою комунікативністю, адаптивністю та інформованістю, внутрішньою свободою, але й водночас вирізняється суєтністю, відчуженістю від природи, відходом від реального світу у світ віртуальний.

Всі події та явища у навколишньому відбуваються у часі та в просторі, мають певний цикл, певний ритм. Як істота природна, людина залежна від природних біоритмів, але як істота соціальна – від ритмів соціально-історичного розвитку. Однак здебільшого природні біоритми все частіше зазнають руйнувань через підпорядкування соціальному часопростору. Дані різних наук свідчать, що цей процес став майже невідворотнім: людина стає все більше віддаленою від природи, глибше занурюється у проблеми соціуму й живе ними.

Слід зауважити, що поняття «простір» і «час» належать до фундаментальних категорій різних наук, що охоплюють багатогранні аспекти системи пізнання, відтворюють універсальні властивості матеріального світу та основні форми дійсності; формують світосприйняття та самоусвідомлення як кожної окремої людини, так і картину світу різних поколінь.

Просторово-часові уявлення є невід'ємною частиною життя будь-якої людини, адже неможливе саме існування поза простором і часом. Охоплюючи всі сфери взаємодії людини з довкіллям, орієнтування у часі та просторі створює умови для її всебічного розвитку, зокрема, формування світогляду, самосвідомості, а, отже, є важливою умовою

процесу соціалізації. Ще П. Лесгафт відзначав, що кожна свідома діяльність потребує ґрунтового розуміння значення простору й часу та вміння враховувати ці категорії.

В процесі свого життя людина активно включається у всі аспекти простору й часу, не лише адаптується до них, але й асимілює їх, намагаючись підкорити їх та оволодіти ними. Однак персональний простір і власний час сприймаються людиною як найбільш значущі. Саме вони уможливають сприймання інших форм людського буття як значущі чи індиферентні для розвитку конкретного індивіда.

2. Теоретичні основи дослідження

Згідно із традиційними уявленнями та з точки зору філософії, простір і час є категоріями, що визначають основні форми існування всіх видів матерії [4]. Простір і час належать до «основоположних категорій людської свідомості», «Ці універсальні поняття у кожній культурі пов'язані між собою, утворюючи свого роду «модель світу», – ту сітку координат, за допомогою яких люди сприймають дійсність і будують образи світу» [5, с. 84].

Простір і час розглядаються як своєрідні форми пізнання об'єктивної реальності, її невід'ємним атрибутом, що формуються на основі суспільно-історичного досвіду та змінюють свою природу відповідно до глибини наукового розуміння світу. Простір і час мають об'єктивний характер, вони нерозривно пов'язані один з одним та характеризуються нескінченністю, дають змогу диференціювати різні об'єкти та явища, конкретизувати їх універсальні зв'язки з навколишнім.

Простір і час є обов'язковими компонентами усього змісту сприймання людини, яке з початку 90-х років XX ст. отримало назву поля сприймання. При цьому простір і час так подібні між собою, що якщо простір назвати шириною, то час можна назвати довжиною цього поля. Як і простір, час – особливий спосіб розрізнення предметів. Простір вказує на існування сприймань у певний момент часу в об'ємі чи на площині, час – на поступальний рух сприймань у визначеному пункті простору. Поєднання цих двох категорій, тобто зміна положення у просторі разом зі зміною у часі, є основним способом отримання уявлень про явища та предмети навколишнього. Здатність сприймати речі роздільно, послідовно є надзвичайно важливою рисою свідомого життя [9].

Однак, крім об'єктивного часу, якого дотримуються всі люди, існує суб'єктивний або психологічний час. Він пов'язаний із сприйняттям і переживанням часу індивідом: час або «летить», або «завмирає» в певній ситуації, за конкретних обставин. Анрі Бергсон увів поняття «тривалість» стосовно часу, яке тісно пов'язане із психологічним сприйняттям його неподільності та цілісності, однак на відміну від більшості філософів він розглядав час і простір як глибоко різні речі. Тому виокремлене ним поняття «тривалість» опозиційне до просторового сприйняття. Відтак стає очевидним переживання часу як одного із основних в розумінні макрокосму міста та місця в ньому людини. Наприклад, відчуття часу в метро особливо загострене, оскільки людина практично не може визначити скільки часу пройшло, якщо не буде орієнтуватись за станціями чи іншими просторовими об'єктами. В робочий час, який займає основну частину життя людини, час спливає повільно, у вільний час все відбувається навпаки; приємні моменти життя минають швидше, неприємні, або навіть трагічні події «тягнуться» довго. Звичайно, це суто суб'єктивне сприйняття часу, яке не відповідає реальному фізичному часу. Так, серед функцій суб'єктивного часу можна визначити: послідовність, тривалість, швидкість перебігу різних подій в житті, їх належність до теперішнього, минулого та майбутнього, історичний зв'язок власного життя із життям попередніх поколінь.

Проблема часу на початку ХХ століття стала основною і принциповою проблематикою психології, з вирішенням якої, з одного боку, пов'язувалося визначення пізнавальних здібностей суб'єкта та реальні властивості предметів та явищ, що пізнаються ним, структура його світогляду і особистого «Я». З іншого – характеристика динаміки як індивідуального життєвого шляху, так життєвого шляху виду й роду (В. Вундт, Г. Спенсер, У. Джемс, Г. Мюрнстерберг, Е. Титченер, І. Сеченов, І. Павлов, В. Бехтерев та інші).

Сучасні теорії та підходи до феномену «особистість» невіддільні від такої складової, як часова компонента.

У психології дослідження часу традиційно зводилося до вивчення його сприймання суб'єктом. Цей підхід, за висловом Б. Цуканова, наче спирався на принцип об'єктивності, тобто на протиставлення часу – об'єкта суб'єкту сприймання. Але більш детальний аналіз цього підходу

показує, що час не є стимулом у звичайному перебігу подій, так як не існує такого об'єкта, енергія якого діяла б на певний рецептор, що трансформував би її часові властивості (Д. Креч). Спроби виявити аналізатор, який би спеціалізувався в ході еволюції на сприйманні часових відчуттів, призвели до протилежного висновку. Д. Елькін акцентував, що у тварин та людини немає аналізатора для сприймання часу. На думку П. Фресса, головне завдання психології часу полягає у знаходженні стимулів, що визначають поведінку людини у ставленні до часу. Такими стимулами він вважав зовнішні зміни (об'єктивний час), і внутрішні зміни (суб'єктивний час), які людина сприймає у різній мірі [11].

Взаємодія різних просторово-часових аспектів між собою, а також простору й часу буття людини зокрема є складною проблемою. Природний, соціальний аспекти буття та розвитку людини не є ізольованими один від одного, перетинаються, взаємовизначають один одного й представлені один в одному у згорнутому вигляді. Кожний різновид простору та часу визначає по-своєму розвиток людини. Однак особливо важливими для онтогенезу виявляються персональний простір і власний час людини, що видається самим вузьким з усіх видів людського буття. Між тим саме персональний простір і час як мікрокосм охоплює й природне, й соціальне буття людини. Сприйняття простору і часу – одна з важливих складових онтогенезу, що залежать від соціально-економічних умов життя, від стану культури та самопізнання людини. Відтак сучасне загальноприйняте розуміння категорій часу й простору без врахування історичних та культурологічних аспектів їх вивчення розглядати не можна, оскільки уявлення сучасної людини про часовий та просторовий виміри світу мають тривалу історію формування протягом багатьох епох та знайшли своє віддзеркалення не лише у мисленні, але й в мовленнєвих категоріях.

Сучасна філософська наука стверджує, що на сьогодні глибше усвідомлюються наступні ідеї: простір і час життя конкретної людини залежать від її віку, статі, рівня особистісного розвитку, соціальної верстви, до якої вона належить; високою цінністю є відчуття людини свого буття і «тут та зараз», і в минулому, її спрямованість на майбуття. Саме тому сучасні уявлення про час і простір мають мало спільного з розумінням часу й простору в минулому. Специфіка просторово-часових якостей в соціальних процесах полягає в тому, що, на відміну від

неживої та біологічної форм матерії, де простір включає лише зв'язки між предметами та явищами, соціальний простір передбачає також і ставлення людини до предметів та явищ навколишнього, до місця свого проживання.

Існують відмінності між часом і простором та їх впливом на людину. Як відмічав Б. Успенський, основна різниця між простором і часом виявляється в їх відношенні до людини як суб'єкта, що сприймає: простір пасивний у відношенні до людини, тоді як людина активна щодо простору; на противагу, час активний у відношенні до людини, тоді як людина пасивна щодо часу [10]. Однак, зауважимо, що сучасна людина намагається не тільки впорядкувати час, встигнути виконати заплановані справи, але й «випередити» його, що часто реалізується як в особистісних здобутках, а іноді й у досягненнях, що мають значення й для людства загалом.

Буття як єдине ціле вказує на зв'язок, порядок чи ієрархію різноманітних видів, процесів, подій, що відбуваються; розглядається в контексті перервності та неперервності, сутності й різноманітності, пов'язане з субстанційними основами буття, з самим процесом перебігу подій. Тобто, буття можна визначити як все, що реально існує, як те, що існує як істинне, а не тільки як видиме, як реальність, визначена незалежно від свідомості людини, як загальний спосіб існування людини. Реальність повсякденного життя впорядковується навколо «тут» тіла людини і «зараз» реального часу. Як відмічав П. Бергер, це «тут і зараз» фокусує увагу людини на реальності повсякденного життя, тобто вона сприймає його в залежності від ступеня просторової чи часової наближеності чи віддаленості.

Філософи традиційно розглядали буття як гранично широке поняття про світ і в той же час вважали буття незалежним від людини; сучасні – розглядають людину як світ особливого буття, а світ – крізь призму людської свідомості [3].

Кризові реалії нашого суспільства пов'язані, насамперед, з пріоритетами цінностей. Проблема цінностей людини в житті вивчається аксіологією. У психології під цінностями розуміють що-небудь значуще для самої людини, те, що дає змогу знайти відповідь на її нагальні потреби, ідеали, особистісні сенси. Під цінностями також розглядають поняття, які позначають об'єкти, явища, їх властивості та абстрактні ідеї, що відображають суспільні ідеали й відтак є еталоном належного.

Цінності є невіддільними від реалій людського буття. Своєю появою будь-яка цінність, у тому числі й цінність самої людини, зобов'язана потребам людей. Аналіз дефініції «цінність» дозволяє відповісти не тільки на питання, що спрямовує, надихає життєдіяльність людини, але й яким саме чином ця діяльність буде реалізовуватися. Цінністю може бути як явище зовнішнього світу, так і факт свідомості (ідеал, образ, наукова концепція) [8, с. 351-353]. На думку І. Канта, цінність відображає один із найбільш істотних аспектів взаємодії людини й навколишньої дійсності: позитивне чи негативне значення матеріальних і духовних явищ, предметів для людини, соціальної групи, народу й людства та разом з нормами керує діями людини. Таким чином, філософське тлумачення цінностей зосереджене навколо етичного змісту людського буття. Цінності виступають як життєві орієнтири людини, реально організують її життя, вказуючи на людську, соціальну та культурну значущість певних явищ і предметів діяльності. Так, наприклад, соціологія включає до базових цінностей людське життя, час, свободу особистості тощо. Цінності, займаючи центральну позицію в структурі особистості, істотно впливають на спрямованість людини та зміст її соціальної активності, поведінку й вчинки, її соціальну позицію, на її ставлення до світу, до себе й інших людей загалом. Так, коли людина діє відповідно до них, то відчуває спокій, задоволення, психологічний комфорт, живе у мирі з собою. У випадку, коли дії людини не підтверджують відданість обраним життєвим цінностям, а й інколи суперечать ним, то людина відчуває стрес, занепад сил, внутрішній неспокій.

Тому, втрата людиною сенсу життя – це завжди результат руйнування та переосмислення старої системи цінностей, і щоб здобути цей сенс знову, їй необхідно створити нову систему, ґрунтуючись на загальнолюдському досвіді й застосовуючи прийняті в суспільстві форми поведінки, діяльності. Саме на основі цінностей, зважаючи при цьому на їх схвалення в соціумі, кожна особистість обирає траєкторію власного життєвого шляху.

Життєдіяльність людини завжди була та є зорієнтованою на її цінності, що виступають як своєрідний стрижень, взірць, який вимагає від людини конкретних дій у визначеному напрямі. Окрім того, цінності є системоутворюючим змістом всієї життєдіяльності людини та визначають багатство її внутрішнього світу, адже духовні принципи,

наміри й моральні норми суспільство традиційно відносить більше не до діяльності, а до цінностей і ціннісних орієнтацій.

Нинішній спосіб буття людини зумовлює таке існування цінностей, де найвищою постає та, що визначає життєві орієнтири особистості. Таким чином особливої ваги набувають загальнолюдські цінності, які виступають регуляторами поведінки людства та розглядаються як найважливіші еталони, стимули до встановлення контактів між різними країнами, верствами населення, уникнення збройних конфліктів, знаходження шляхів до взаєморозуміння, злагоди та збереження життя на планеті. До загальнолюдських цінностей, беззаперечно, можна віднести: цінність людського життя, сенс життя, справедливість, добро, свобода, краса, цінність природи як основи життєдіяльності людини та її збереження тощо.

Центральною проблемою педагогічної аксіології є опосередкованість засвоєного фонду знань ціннісними орієнтаціями, установками [2].

С.Ф. Анісімов стверджував, що поняття цінностей поєднує три значення: характеристику зовнішніх властивостей і предметів, які є об'єктами ціннісного ставлення; психологічні якості людини, яка є суб'єктом цього ставлення; відносини між людьми, спілкування, завдяки чому цінності набувають значущості. При цьому слід відмітити, що для одних людей цінності, що практикуються в суспільстві, є безсумнівними, і вони цілком усвідомлено у своїй поведінці орієнтуються саме на них, а для інших ці цінності можуть бути недосяжними, незрозумілими або, інколи, уявлятися формальними. Так, наприклад, етичні цінності: добро, повага до себе та інших, до праці, правда, справедливість, дружба тощо. Однак, слід відмітити, що на думку багатьох людей моральні норми є проявом ідеології. Загалом, досить важко окреслити їх чіткий перелік: для одних пріоритетними є сімейні цінності, для інших – кар'єрне зростання; те, що є вкрай важливим для однієї людини, для іншої буде мати другорядне, або взагалі не мати ніякого значення. Розрив між усвідомленими та неефективними цінностями, з одного боку, і неусвідомленими та діючими — з іншого, призводять до девальвації цінностей.

Найбільш активною соціальною групою суспільства є молодь, яка вирізняється прагненням до змін і своєю енергією, мобільністю сприяє його розвитку, трансформаціям. Таким чином, вивчення її світогляду,

життєвих орієнтирів, факторів, які впливають на становлення молоді особистості є нагальною проблемою. Дані соціологічних досліджень свідчать, що значна частина сучасної молоді має нечіткість, розмитість буттєвих орієнтирів, що, безперечно, відображається у її життєдіяльності, якості соціальних зв'язків, плануванні майбутнього.

Студентська молодь загалом визначають як суспільну диференційовану соціально-демографічну спільноту, якій притаманні специфічні фізіологічні, психологічні, пізнавальні, культурно-освітні тощо властивості, що характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення самовиразу її внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей [7, с. 33]. Однак, окремою категорією студентства є молоді люди, які обрали професію педагога й власні сформовані цінності будуть закладати у зростаючих поколіннях, тим самим створюючи фундамент майбутнього суспільства.

Сучасний педагог покликаний не тільки передати дітям певні знання, сформувані у них уміння різних видів діяльності, але й увести дитину в соціокультурний простір, залучити до цінностей культури, допомогти пізнати навколишнє, досягнути реалії буття. Відомо, що система освіти як соціокультурний інститут суспільства сприяє реалізації будь-яких ціннісних орієнтацій у ньому. Таким чином особливого значення набуває модернізація педагогічної освіти, зокрема орієнтація педагогів на реалізацію потреб суспільства, що стрімко розвивається. Відзначимо, що сьогодні освітній простір розглядається саме мов просторово-часове поле функціонування й розвитку системи освіти як відкритої й активної соціальної сфери, в якій діє ідеологія формування особистості з урахуванням умов зовнішнього середовища.

Формування просторово-часових уявлень – складний процес, що потребує від людини чималих зусиль. Особливо яскраво це демонструє дитина, яка без спеціального навчання, без певних занять, спеціальних предметів, життєвого досвіду не здатна виміряти, визначити, диференціювати просторово-часові характеристики та використовувати їх в повсякденному житті. Велика роль у процесі засвоєння дитиною часопросторових уявлень належить дорослому.

Особливість педагогічної діяльності вихователя, спрямованої на всебічне ознайомлення дітей дошкільного віку з простором та часом, формування їх просторово-часових уявлень, полягає в прямій залеж-

ності від наявних знань майбутнього педагога про ці категорії, особливості ознайомлення дітей з ними та вибору технологій формування означених уявлень у дітей різних вікових груп.

При визначенні змісту підготовки вихователя до формування просторово-часових уявлень у дітей дошкільного віку, ми виходимо з того, які завдання він повинен вирішувати в процесі професійної діяльності, спираємося на її специфіку. Таким чином, зміст підготовки вихователя має включати такі складові: система якостей особистості майбутнього фахівця; сукупність мотивів, цінностей і цілей професійної діяльності; комплекс професійно-педагогічних знань і психолого–педагогічних умінь та навичок, наявність рефлексивної позиції у відношенні до себе та до своєї професійної діяльності.

Під змістом підготовки вихователя до формування просторово-часових уявлень дітей дошкільного віку ми розуміємо: засвоєння студентами понять про категорії буття, про формотворчі категорії, освоєння та перетворення просторово-часових категорій у власному бутті, усвідомлення їх як цінностей свого життя та життя інших людей, розуміння психологічних особливостей засвоєння просторово-часових уявлень дітьми дошкільного віку. Майбутнім вихователям закладів дошкільної освіти слід також бути готовими орієнтуватися у роботі на той факт, що в епоху потужного розвитку інформаційних технологій, коли всі процеси набувають неабиякого прискорення, а час минає дуже швидко, стає наче спресованим, ті знання, що раніше людина здобувала протягом тривалого часу, сучасна дитина має досягнути значно швидше. Останніми дослідженнями встановлено, що сучасні школярі сприймають інформацію інакше, ніж попередні покоління, й можуть одночасно обробляти до п'яти її джерел: сидіти в «телефоні», слухати музику, грати в комп'ютерні та інші види ігор, залишати повідомлення у чаті, але всі необхідні дані їх мозок достатньо легко засвоює. На такі особливості нинішнього покоління дітей слід орієнтуватися й вихователям дітей дошкільного віку: сучасні малята здатні опановувати гаджети з перших років життя, швидко засвоюють нові знання та способи діяльності, мають бути готовими стати успішними в навчанні школярами.

Цінності, якими керується майбутній педагог у процесі професійної підготовки, пов'язані з його світоглядною позицією, з його особистісними пріоритетами та відображають визнання оволодіння

глибокими уявленнями про час та простір як цінності життєвої необхідності та важливістю вчасного формування їх у дошкільників. На шляху опанування загальнолюдськими цінностями відбувається духовний розвиток особистості, розвиток її духовного простору, що включає уявлення про категорії добра й зла, потворного та прекрасного, про інші загальнолюдські цінності. Таким чином відбувається вивищення особистості відповідно до своїх ідеалів, цінностей і реалізації їх впродовж життя.

3. Методика та результати дослідження

Враховуючи виключне значення простору та часу для життя людини, ми намагалися встановити, як студенти сприймають різні аспекти категорій «простір» та «час» та яким чином повсякденна реальність впливає на студентів і як студенти впливають на неї, як молодь загалом трактує поняття простір і час, чи розглядають їх як цінності свого буття. Для цього проведено опитування студентів денної форми навчання спеціальності «Дошкільна освіта» Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка.

Звичайно, традиційними цінностями та життєвими пріоритетами, дуже важливими для молоді є родина, здоров'я, освіта, дружба, кохання, створення сім'ї, реалізація в професії тощо. Однак, наше дослідження дало змогу стверджувати, що молодь дедалі надає більшого значення простору й часу як значимими для неї, тими, які є безпосередньо цінними для життя та діяльності.

Відповідаючи на питання опитувальника щодо змісту філософського аспекту поняття «простір», студенти зазначали, що це «сучасне життя, наповнене предметами, об'єктами та комунікаціями» (18%), «весь навколишній світ, що впливає на людину» (37%), «навколишній світ, в якому людина живе та який існує незалежно від людської свідомості» (24%), «це навколишнє, з якого людина отримує інформацію та яке може змінювати» (11%), «простір життєдіяльності людини» (3%), «життєвий простір особистості» (7%).

Педагогічний аспект визначення простору був визначений студентами як: «світовий освітній простір» (23%), «освітнє середовище, що впливає на розвиток дитини» (32%), «спеціально створене освітнє середовище» (45%).

Зауважимо, що у педагогічній літературі термін «освітній простір» також використовується як синонім поняття «освітнє середовище», так що можна стверджувати, що педагогічний аспект категорії «простір» студенти загалом правильно розуміють. Однак, відзначимо, що з розвитком суспільства зазнає постійного оновлення та трансформації й освітня сфера, тобто в цьому понятті обов'язково присутня й часова компонента. А саме часову складову з поняттям освітній простір студенти не пов'язували.

Студенти загалом не відчували труднощів з трактуванням психологічного аспекту поняття «простір» та представили більш різноманітні його різновиди: «особистий простір» (44%), «психологічно комфортне середовище» (19%), «простір можливостей» (9%), «життєвий простір особистості» (20%), «простір вільного часу» (8%). У подальшому, в процесі спілкування зі студентами, було виявлено, що розглядаючи поняття «простір життєдіяльності», трактуючи його, насамперед, як «організацію життя людини», «перетворення навколишнього середовища відповідно до потреб людини», вони не зазначали, що життєдіяльність – це, насамперед, процес існування людини в просторі та часі. Тобто, виокремлюючи це поняття як дуже важливе, багатоскладове, студенти на перше місце ставлять сутність простору, а не часу. Було помічено, що великого значення молодь надає поняттю «персональний простір», у яке студенти включають не тільки зону, в межах якої людина відчуває себе комфортно, затишно та вільно, але й його сутнісну ознаку – «особистісний розвиток». Цікаво, що тільки 4% студентів зазначили, що психологічний простір для них – це можливість спілкування виключно з приємними людьми, 15% трактують його як комфортне середовище існування, 24% студентів вважають його особистісним ставленням до оточуючого світу, 32% – зону особистісного розвитку, 25% респондентів розглядають психологічний простір як життєвий простір особистості загалом, так як він, на їхню думку, включає складну систему різнопланових взаємин та комунікацій, у які людина занурюється щодня, які складають її життя й викликають формування тих чи інших ставлень до них.

На відміну від різних суттєвих ознак категорії «простір», дещо звужено студентів у процесі вивчення психологічних та педагогічних дисциплін знайомлять з різними ознаками категорії «час». Так, в основ-

ному вони в процесі знайомляться з поняттями «психологічний час», «психологічний час особистості», «переживання часу», «особливості сприймання часу особистістю». Однак саме завдяки засвоєнню сутності цих понять студенти не відчували труднощів з визначенням психологічного аспекту поняття «час», представивши такі його сутнісні ознаки: «розуміння часу життя людини в єдності минулого, сьогодення та майбутнього» (11%), «часова організація життєдіяльності людини» (7%), «персональний час» (16%), «особистісне відчуття часу» (17%), «період здійснення певної діяльності», «час для самоактуалізації та особистісного зростання» (5%), «особливості переживання часу особистістю» (44%). Загалом, студенти чітко усвідомлювали, що час є найважливішим фактором будь-яких видів діяльності. Також студенти денної форми навчання оперують таким різновидом часу, як соціальний час, правильно трактуючи його, як час життя окремої людини, а також форму розвитку, руху людського суспільства.

Більш вузько студенти денної форми навчання представили трактування філософського аспекту поняття «час». Так, 36% респондентів визначили його як «властивість всіх процесів та явищ відбуватися у певній послідовності та їх тривалість», 64% як «послідовний розвиток подій та явищ».

Характеризуючи педагогічний аспект часу, студенти відповідали більш однозначно: «вміння цінувати час» (31%), «вміння планувати свою діяльність у часі» (28%), «уміти доцільно використовувати час» (15%), «уміти чітко організувати свою діяльність відповідно часу» (15%), «вміти самому діяти відповідно часу й навчати цьому вихованців» (11%).

Відповідаючи на питання анкети: «В чому виявляється Ваша активність стосовно часу?», переважна більшість респондентів (67%) дала відповідь, що це, насамперед, «можливість вибудувати свій життєвий шлях незалежно від різних соціальних подій, періодів життя», 21% студентів зауважили, що це, насамперед, необхідність спрямовувати, прискорювати події свого життя для того, щоб відповідати вимогам швидко змінного суспільства, бути реалізованим як в особистісному, так і професійному плані. Але, слід зазначити, що 12% респондентів зазначили, що активність людини стосовно часу має полягати в тому, щоб реалістично пов'язувати прогностичні плани з поточними

справами, бо намагаючись багато чого зробити, підлаштовуючись до вимог суспільства, можна взагалі мало чого встигнути й розпорозити свої увагу та зусилля на другорядні речі. В цьому контексті для нас представляють інтерес також відповіді студентів на питання: «Що означає для Вас вміння цінувати час?». Так, 41% респондентів зазначили вміння організувати власну діяльність для досягнення у житті поставлених цілей, 32% студентів передбачають під умінням цінувати час використання кожної хвилини для реалізації своїх устремлень, тобто працювати на майбутнє. Досить цікавими виявилися відповіді 27% майбутніх вихователів, які відзначили, що вміння цінувати час означає для них – пам'ятати про минуле, жити зараз, але бути орієнтованим на майбутнє. Студенти цієї групи пояснили, що для них дуже важливими є плани на майбутнє: створення власної сім'ї, реалізація у професії, досягнення певного матеріального достатку, можливість подорожувати тощо, але водночас зазначили: якщо ти думаєш лише про це, постійно в думках живеш у майбутньому, мрієш про прийдешні події, то можеш багато втратити у теперішньому житті – не помітити деякі перспективи, що з'являються на життєвому шляху, зокрема можливості здобуття додаткової освіти; пройти повз гідних людей і позбавитися можливості мати гарних друзів, корисних знайомств, або й зустріти достойного супутника життя. Зауважимо, що погляд студентів у цьому аспекті переключається з позицією сучасних філософів і психологів, які вважають, що головна цінність життя – жити й відчувати себе тільки тут і зараз. Молодь зазначає, що потім, у майбутньому, може з'явитися все те, чого не вистачає зараз: матеріальний достаток, визнання, корисні зв'язки, стабільність, але тоді вже може не бути можливості спробувати себе у різних видах діяльності, у хобі, не буде так багато мрій, ідей та прагнень, а особливо, того внутрішнього «вогника», що надихає до нових звершень та мрій. Студенти відмічали, що думки про майбутнє є дуже важливими для кожної людини, але якщо орієнтуватися тільки на нього, є небезпека відкладання життя «на потім», а занурення у минуле, де інколи людині було краще, ніж, можливо, зараз, є спробами втечі від себе. Водночас студенти підкресливали цінність знань про минуле, й про особливості розвитку нашого суспільства, національні традиції, а також про методи виховання й навчання дітей, обґрунтовуючи, що здобутками минулого слід пиша-

тися, надихатися цінностями, створені предками, а помилки сучасники мають знати, щоб їх не повторити. Тобто, підсумовуючи відповіді студентів на це питання, можна зробити висновок, що молодь цінує час, намагається жити тут і зараз, вибудовує простір своєї життєдіяльності та оберігає його, але й орієнтована на майбутнє.

Також ми встановили, що молодь загалом цінує не тільки свій час, але й час інших людей, враховуючи їх зайнятість та потреби. Так, 57% респондентів відповіли, що намагаються організувати зустріч у зручний для обох сторін час, а 28% до того ж зазначили, що й прагнуть завершити спільні справи в означений термін, щоб зберегти і власний час і час інших. Але 15% студентів відзначили, що в умовах перенасиченого подіями життя, коли намагаєшся займатися різними видами діяльності, багато чого встигнути, не завжди можливо враховувати потреби інших людей, цінувати їх час та зайнятість, хоча, їм, безумовно, цього хотілося б.

Молодь дуже приваблюють нові комунікаційні технології – Інтернет-комунікація, мобільний зв'язок тощо, які мають великий вплив на усвідомлення людини себе як частини просторово-часового континіуму. Традиційні форми комунікації немов би локалізували простір і час і наче «виключали» окремих людей із соціальних процесів. Сучасні комунікаційні технології забезпечують можливість практично миттєвого зв'язку між людьми, які знаходяться далеко один від одного – Skype, відеоконференції, чати і т.п. Різні за статусом, рівнем освіти люди спілкуються, обговорюють останні новини політики, техніки, моди тощо в соціальних мережах, не відчуваючи відстані, яка їх розділяє. Таким чином, персональний простір сучасної людини наче розширюється за рахунок того, що в ньому присутні люди, які знаходяться далеко від неї, але за рахунок частого спілкування, схожості переконань, ідеалів, уподобань є близькими й вона відносить їх до тісного кола свого спілкування. Сучасні засоби масової комунікації все більше наближаються за формою до міжособистісної взаємодії. Людина може не тільки спілкуватися, але й набувати нових знань, розширювати свій кругозір, навіть не виходячи з дому. Це треба обов'язково враховувати майбутньому вихователю. В нинішніх умовах інформаційно насиченого простору життєдіяльності суспільства, появи нових галузей знань, прискоренні розвитку самої дитини традиційні методичні підходи до

виховання й навчання дітей дошкільного віку не зможуть забезпечити цілісність уявлень дітей про простір та час, ефективність їх формування у різних видах діяльності. Сучасний вихователь має виявляти здатність творчо та ефективно застосовувати знання та вміння в міжособистісних відносинах і професійних ситуаціях.

Звичайно, сучасні засоби масової комунікації впливають на відчуття людиною часу: вона може зберегти час своєї життєдіяльності, навчаючись дистанційно чи виконуючи роботу вдома тощо, вона може подивитися або прочитати новини в Інтернеті в будь-який зручний для себе момент. Тому, відповідаючи на питання щодо значення для них нових комунікаційних технологій, студенти зазначали, що вони для них, насамперед привабливі тим, що дають можливість спілкуватися на відстані (28%), отримувати інформацію з різних джерел та її швидке оброблення, полегшують пошук та засвоєння нових знань (43%), підвищують шанси знайти нових друзів та реалізувати прагнення конструювати нові реальності (3%); перспективою зберігати час (16%); можливістю моделювати власний соціальний час (10%). Водночас, 34% студентів зазначили, що занурення у сучасний інформаційний простір характеризується небезпекою інформаційного перевантаження, а 41% респондентів вважають, що це сприяє виникненню невміння концентруватися на одному, але значному, об'ємному джерелі. Також 25% студентів зазначили небезпеку занурення людини у віртуальне життя: замість того, щоб жити, діяти тут і зараз, сприймати виклики реальної дійсності, більше часу приділяти спілкуванню з рідними та друзями, може спостерігатися захоплення віддаленими стосунками, підміна справжніх істин.

Таким чином, можна зробити висновок, що сучасні інформаційні комунікаційні технології дозволяють кожній людині відчутти причетність до «творення історії», дають можливість моделювати нові реальності, створюючи перспективи для трансформації людської свідомості, виступаючи стимулом для подолання фундаментальних меж людських можливостей, сприяючи розвитку науково-технічного прогресу. Формуючи єдиний глобальний інформаційний простір, сучасні засоби масової комунікації та інформації конструюють певним чином перед кожною людиною соціальний світ, сприяють зануренню в нього сучасної людини та надають їй великий простір

для пошуку соціальних ідентифікацій. Таким чином студенти усвідомлюють, що інформаційний простір, який оточує людину, з одного боку дає їй великі можливості для пізнання навколишнього, шанси спробувати себе в різних соціальних ролях, створювати, змінювати різні об'єкти та явища оточуючої дійсності. З іншого – є загроза занурення людини у віртуальну реальність замість того, щоб проживати власне життя, отримувати насолоду від спілкування з рідними та власних здобутків.

Відповідаючи на питання про спільні та відмінні характеристики категорій «простір» та «час», студенти також відчували певні труднощі: так, переважна більшість респондентів (74%) зазначала, що спільним в означених категоріях є їх об'єктивність існування (існують незалежно від свідомості людини), відмінним – з простором можна взаємодіяти, його можна змінювати відповідно до потреб людини, до певного простору (наприклад, рідної місцевості) можна повернутися, а час не можна побачити, відчутти на дотик, його не можна повернути. 23% опитуваних відзначили, що простір – площина, насичена різноманітними об'єктами, подіями, явищами, які по-різному взаємодіють між собою, а час – плине лише в одному напрямі; 3% респондентів взагалі не визначилися з відповіддю на це питання. Слід відмітити, що студенти не відзначили таку спільну властивість простору і часу, як можливість пов'язувати, зближати різні покоління людей, що дуже важливо саме для сфери освіти – можливість передачі та відтворення загальнолюдських та культурних цінностей.

Відповідаючи на питання щодо значення уявлень про простір та час у житті людини, більшість майбутніх вихователів (51%) на перше місце поставила можливість створювати ефективний, доцільний простір життєдіяльності та змінювати його відповідно до потреб, на другому місці – вміння чітко організовувати власну діяльність (24%), далі були зазначені «вміння орієнтуватися у просторі – знати просторові напрями, це забезпечує самостійність людини» (13%) і «необхідність чергування різних видів діяльності для збереження здоров'я та працездатності» (8%). Тільки 4% студентів зазначили, що, незважаючи на те, що простір насичений різноманітними об'єктами, подіями, явищами, процес їх існування, розвитку є поетапним і відбувається у часі, тривалість якого є також різною.

Переважна більшість респондентів – 96% зазначила, що від сформованості цих уявлень залежить якість різних сфер життя людини: уміння пізнавати навколишній світ, успішність оволодіння різними видами діяльності; мобільність, конкурентоздатність, створення власної траєкторії успіху.

4. Висновки

Таким чином, аналіз сприймань студентами категорій простору та часу засвідчує, що молодь сприймає їх як цінності свого буття, орієнтовані на майбутнє, як простір особистісного та професійного розвитку, водночас цінують життя «тут і зараз», власний час та час інших людей, намагаються адаптуватися до умов швидко змінного суспільства, поважають цінності минулого. Однак особливості сприйняття простору та часу як цінностей буття у студентів залежить від інших життєвих орієнтирів: прагнення особистого щастя, бажання побудувати комфортне життя, реалізуватися в професії тощо.

Список літератури:

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания [пер. с англ. Е. Руткевич]. Москва : Медиум, 1995. 322 с.
2. Вітвицька С.С. Аксиологічний підхід до виховання особистості майбутнього вчителя. *Креативна педагогіка*. Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. Вінниця, 2015. Вип. 10. С. 63–67.
3. Воропаєва В.Г. Онтологічні засади культури як найвищої загальнолюдської цінності буття. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2013. № 54. С. 251–263. URL: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/visnik_54_251.pdf (дата звернення: 10.09.2019).
4. Ганзен В.А. Системные описания в психологи. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. 176 с.
5. Гуревич А. Категории средневековой культуры. Москва : Искусство, 1972. 318 с.
6. Данильян О.Г., Тараненко В.М. Філософія : підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Харків : Право, 2012. 312 с.
7. Дроздова М. Динаміка політичної свідомості студентів у процесі виборчої кампанії 2004 р. *Соціальна психологія*. 2005. № 4(12). С. 32–43.
8. Кант И. О педагогике. Идеи эффективного воспитания: соч. в 6 томах. Москва : Мысль, 1966. Т. 2. 1966. С. 351–353.
9. Моисеева Н.И. Время в нас и время вне нас. Ленинград : Лениздат, 1991. 156 с.
10. Успенский Б.А. «Точки зрения» в плане пространственно-временной характеристики. *Поэтика композиции*. Санкт-Петербург : Азбука, 2000.

(Academia). С. 101–134. URL: <http://philologos.narod.ru/ling/uspenpoetcomp> (дата звернення: 10.09.2019).

11. Цуканов Б. Исследование времени в психологии: достижения и проблемы. *Вестник Одесского национального университета имени И.И. Мечникова. Серия психология*. 2001. Т. 6. Вып. 2. С. 86–91.

References:

1. Berger P. (1995). *Sotsial'noe konstruirovaniye real'nosti: Traktat po sotsiologii znaniya* [Social construction of reality: a treatise on the sociology of knowledge]. Moscow: Medium. (in Russian)
2. Vityvytska S.S. (2015). Aksiolohichniy pidkhid do vykhovanniya osobystosti maibutnoho vchytelia [Axiological approach to the education of the future teacher's personality] *Kreatyvna pedahohika* [Creative pedagogy]. Vinnytsia: Akademiia mizhnarodnoho spivrobitnytstva z kreatyvnoi pedahohiky, no. 10, pp. 63–67. (in Ukrainian)
3. Voropaieva V.H. (2013). Ontolohichni zasady kultury yak naivysshchoi zahalnoliudskoi tsinnosti buttia [Ontological foundations of culture as the highest human value of being]. *Humanitarnyi visnyk ZDIA* (electronic journal), no. 54, pp. 251–263. Retrieved from: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/visnik_54_251.pdf (accessed 10 September 2019). (in Ukrainian)
4. Ganzen V.A. (1984). *Sistemnye opisaniya v psikhologii* [System descriptions in psychologists]. Leningrad: Izd-vo Leningr. un-ta. (in Russian)
5. Gurevich A. (1972). *Kategorii srednevekovoy kul'tury* [Categories of Medieval Culture]. Moscow: Iskusstvo. (in Russian)
6. Danylian O.H. (2012). *Filosofiiia* [Philosophy]. Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian)
7. Drozdova M. (2005). Dynamika politychnoi svidomosti studentiv u protsesi vyborchoi kampanii 2004 r. [Dynamics of political consciousness of students in the course of the 2004 election campaign]. *Sotsialna psikhohihiia*, no. 4(12), pp. 32–43. (in Ukrainian)
8. Kant I. (1966). *O pedagogike. Idei effektivnogo vospitaniya* [About pedagogy. Ideas of effective education]. Moscow: Mysl, vol. 2, pp. 351–353. (in Russian)
9. Moiseeva N.I. (1991). *Vremya v nas i vremya vne nas* [Time is within us and time is beyond us]. Leningrad: Lenizdat. (in Russian)
10. Uspenskiy B.A. (2000). «Tochki zreniya» v plane prostranstvenno-vremenoj kharakteristiki [«Point of view» in terms of space-time characteristics. A. Uspenskiy]. *Poetika kompozitsii*. St. Petersburg: Azbuka (Academia), pp. 101–134. Retrieved from: <http://philologos.narod.ru/ling/uspenpoetcomp> (accessed 10 September 2019). (in Russian)
11. Tsukanov B. (2001). Issledovanie vremeni v psikhologi: dostizheniya i problem [Research of time in psychologists: achievements and problems]. *Vestnik odesskogo natsional'nogo universiteta imeni I.I. Mechnikova. Seriya psikhologiya*, vol. 6, no. 2, pp. 86–91. (in Russian)